

Dilek DİRENÇ*

Fahriye DİNÇER**

UŞAKLIĞIL'IN "ONU BEKLERKEN" ÖYKÜSÜNDE BİR ESARET DENEYİMİNİN KURGUSAL ANLATISI

A FICTIONALIZED NARRATIVE OF AN ENSLAVEMENT EXPERIENCE IN UŞAKLIĞIL'S SHORT STORY "ONU BEKLERKEN"

ÖZET

Halit Ziya Uşaklıgil öykü, roman ve otobiyografik yazılarında köleleştirilmiş Afrikalıların deneyimlerini anlama ve anlamlandırma çabalarıyla dikkat çeker. Köleleştirilmiş Afrikalıları merkeze yerleştirerek, öznelige sahip karakterler olarak işler. Kendi gözlem ve tanıklıklarından yola çıkan yazar, eserlerinde köleliğin yarattığı ötekilerin seslerini duymayı ve duyurmayı, bu seslerin anlattıklarını anlamayı ve aktarmayı denemiştir. Yazarın "Onu Beklerken" (1908) adlı öyküsü, on altı yaşlarındaki Afrikalı bir kızın Çad Gölü kıyılarında esir alınmasıyla başlayıp, getirildiği Osmanlı konağında kısa süre sonra gerçekleşen ölümüyle sonlanan bir esaret yolculuğunun hikâyesidir. Yazar ekosisteminden koparılan, benliği ve özgürlüğü elinden alınan, kendini yabancı bir dünyada buluveren Afrikalı kızın esaret deneyimine ses vermeyi seçerek, köleleştirilmiş Afrikalıları ilişkin basmakalıp tiplere ve önyargılara saplanmadan, alternatif bir esaret anlatısı üretir. Bu makale esaret altına alınmış ve 'öteki' olarak konumlandırılmış bireyin yaşantı ve duygularını esaret, şiddet ve ötekileştirme bağlamında çözümlemeyi hedefler. Kullandığı imgeler, semboller ve lirik dil aracılığıyla Uşaklıgil'in okuru kölelik kurumunun adaletsizliğini sorgulamaya yönlendirdiğini, toplumsal vicdana seslenerek yakın geçmişin kölelik pratikleri konusunda döneminin yerleşik kabullerine itiraz ettiğini ve böylece etik bir duruş ortaya koyduğunu ileri sürer.

Anahtar kelimeler: Halit Ziya Uşaklıgil, "Onu Beklerken", esaret, ötekileştirme, şiddet.

ABSTRACT

Halit Ziya Uşaklıgil's writings merit recognition for his diligent efforts to comprehend the experiences of enslaved Africans. He positions these characters as the focal point of his works, as individuals with agency. Depending on his observations, he aims to capture the voices of those marginalized by slavery to recount the stories their voices conveyed. Uşaklıgil's "Onu Beklerken" ('Waiting for Her', 1908) begins when a sixteen-year-old African girl is taken captive on the shores of Lake Chad and ends with her demise in the Ottoman mansion she is taken to. Uşaklıgil chooses to give voice to the enslavement experience of this African girl who is torn from her ecosystem, stripped of her identity and freedom, and thrown into an alien world; thus produces an alternative enslavement narrative without perpetuating stereotypes and prejudices commonly associated with enslaved Africans. This article aims to analyze the experiences and emotions of an individual who is enslaved and placed in the position of 'the other'. It argues that by employing vivid imagery, symbolic elements and lyrical language, Uşaklıgil disrupts the readers' familiarity with the unjust practices of enslavement and prompts them to question the institution of slavery. By challenging the established values and assumptions of his time concerning slavery he appeals to the social conscience, and thus demonstrates an ethical position.

Keywords: Halit Ziya Uşaklıgil, "Onu Beklerken", enslavement, othering, violence.

* Sorumlu Yazar, Prof. Dr., Ege Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, İngiliz Dili ve Edebiyatı Bölümü, İzmir/Türkiye. E-posta: dilek.direnc@ege.edu.tr / Corresponding Author, Prof. Dr., Ege University, Faculty of Letters, Department of English Language and Literature, İzmir/Türkiye. E-mail: dilek.direnc@ege.edu.tr

** Dr. Öğr. Üyesi, Yıldız Teknik Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Bölümü, İstanbul/Türkiye. E-posta: fahriyek@yildiz.edu.tr / Asst. Prof., Yıldız Technical University, Faculty of Arts and Sciences, Department of Humanities and Social Sciences, İstanbul/Türkiye. E-mail: fahriyek@yildiz.edu.tr

Giriş

Gerek yaşadığı ve yazdığı dönemi gerekse farklı insan deneyimlerini eserlerinde inceliklerle yansıtan Halit Ziya Uşaklıgil (1865-1945), edebiyatımızda köleleştirilmiş Afrikalıları canlandıran, deneyimlerini anlama ve anlamlandırma çabasıyla onların yaşamlarına ve duygu dünyalarına girmeye çabalayan öncü yazarlardan olmuştur. Arşivlerde, kayıtlarda çok sınırlı yer alan kölelik deneyimi, sosyal bilimcilerin araştırmalarında da önemli ölçüde eksik kalan bir konu olarak karşımıza çıkar. Osmanlı ve Ortadoğu tarihçisi EHUD R. TOLEDANO'ya göre, Osmanlı köleliğini çalışma konusundaki en büyük sorun, mahkeme kayıtlarının arşivlerde bulunmasına rağmen, elde son derece kısıtlı sayıda “köle anlatımı” olmasıdır. Toledano bu durumun “Osmanlı ve Osmanlı sonrası toplumlarda köleleştirilenin sesine ulaşmayı güçleştir[diğinin]” altını çizmektedir (2010, s. 31). Edebiyat ise, köleleştirilenlerin sesine ulaşma konusunda sınırlı da olsa bir alan açmış, esaretin dönemsel kavranışını anlamaya yönelik birçok araştırmacı için değerli bir zemin sağlamıştır.¹ Tanzimat Dönemi'nde Batı'dan alınan hikâyeye ve roman gibi yeni edebiyat türlerinin etkisiyle yazarların sosyal meselelere yöneldiklerini söyleyen İsmail Parlatır, *Tanzimat Edebiyatında Kölelik* isimli kapsamlı çalışmasında hem geçmişte hem de o dönemde toplumsal yaşamda varlığını sürdüren köleliğin “elverişli bir sosyal tema olarak” birçok eserde karşımıza çıktığını belirtir (2012, s. 257). Şerife Çağın da “Halit Ziya Uşaklıgil'in Eserlerinde Esaret” başlıklı makalesinde Tanzimat döneminde esaret konusunun çoğunlukla “Kafkasya kökenli kölelerden hareketle” ele alındığına dikkat çeker (2016, s. 26). Servet-i Fünun ve Cumhuriyet dönemlerinde ise Halit Ziya'nın “esaretin bir başka boyutu” olarak “Orta Afrika'daki Çad Gölü civarından getirilmiş Arap/zenci köleler[i]”² ve onların esaretteki yaşantılarını konu edindiğini, kurgu ve kurgu dışı yazılarında onların deneyimlerini yeniden canlandığını ekler (s. 27).

Uşaklıgil'in öykülerinde ve otobiyografik yazılarında kölelik deneyimi yazarın kavrayışıyla ve şiirsel diliyle yer almakta, geçmişin acı deneyimlerini okura ve konuyla ilgili çalışmalar yapan araştırmacılara taşımaktadır. Parlatır'ın incelediği Tanzimat Dönemi'ne ait kölelik temsillerinin³ yanı sıra, Tanzimat'tan Cumhuriyet Dönemi'ne köleleştirilmiş Afrikalılardan söz eden başka metinler olsa da tutsaklık deneyimine dair böylesi derin bir kavrayışa edebiyat ve kültür dünyamızda ender rastlanır. Uşaklıgil'in alana en önemli katkısı, siyahları öykü ve anılarında esas,

¹ Örneğin, evlerde öteki konumunda olan kadınların durumunu tarihsel ve sosyolojik açılardan inceleyen Ferhunde Özbay da edebi çalışmalardan yararlanır. Uşaklıgil'den söz ederken yazarın esaret meselesinde net bir tavır ortaya koyduğunu, “[k]ölelerin kökünden kopartılıp evlerde alıkonulmasının insanlık dışı bir uygulama olduğunu” kesin bir biçimde ifade ettiğini belirtir (2002, s. 24).

² Belirtilen yerler, Toledano'nun Osmanlı İmparatorluğu'na özellikle on dokuzuncu yüzyılda köle sağlayan bölgeler arasında saydığı topraklar arasındadır. Toledano Orta Afrika Bölgeleri, Yukarı Nil ve Batı Sudan'ı Afrika'dan köle sağlayan en önemli bölgeler arasında sayar (2000, s. 13).

³ Örneğin Tanzimat dönemi yazarlarından Emin Nihat'ın, Türk hikâyeciliğinin “[g]erçekçi bir ifadenin ve anlatışın denendiği” ilk eserlerinden biri olarak kabul edilen *Müsameretname* adlı kitabında yer alan “Vasfi Bey ile Mukaddes Hanım'ın Sergüzeşti” öyküsünde kölelere karşı olumsuz bir yaklaşımla konuyu ele almış olduğu görülmektedir; bu öyküde yazar “kendilerine güvenilen kölelerin, çok iyi gibi görünseler de ne kadar kötülük yapabileceklerini” anlatmıştır (Enginün, 2020, s. 184-5). Öte yandan yine Tanzimat dönemi yazarlarından Samipaşazade Sezai'nin *Sergüzeşt* (1888) adlı önemli romanı, Enginün'ün ifadesiyle, “bir esir kızın hazin aşk hikâyesini anlatsa da, eser hürriyet özleminin ifadesidir” (s. 263-64). Aynı romanla ilgili olarak Kenan Akyüz, *Sergüzeşt*'in başlarında “hemen her cariyenin hayatında yer alan bu kölelik ıstırapları[nın]” anlatıldığını söyledikten sonra yazarın “[e]sirlere yapılan kötü muamelenin yabancısı ol[duğunu]” ekler (1979, s. 59-60). İsmail Parlatır ise yazarın *Sergüzeşt*'te “mecazi bir anlatımla o dönemi, insanlığı ve düşünce adamlarını eleştirdiğini,” kölelik kurumuna karşı “kendisi gibi öteki yazarların da haykırmasını, onu hedef almasını” beklediğini belirtir (s. 259). İnci Enginün, Sezai'nin “Tanzimat döneminin nice yazarı gibi esirleri bizzat kendi evinde görmekte ve muhtemeldir ki onların ıstıraplarını, bizzat kendi dillerinden dinlemekte” olduğunu vurgulamıştır (2020, s. 272).

kayda değer ve özneliğe sahip karakterler olarak canlandırmasıdır. Yazar, ırk ve kültür farklılıklarını yok saymaksızın, bu farklarla birlikte ve hatta bunlar nedeniyle, başka duygulanımlarla başka deneyimler yaşayanların "özne" yönüne vurgu yapar. Böylece kölelik, siyahlık, sınıf, statü gibi işaretlemelerin ötesinde, bu öznelerin gündelik yaşantılarına, içsel deneyimlerine ve iç dünyalarına içtenlikli bir ilgi besler ve bunu eserlerine yansıtır. "Dilhoş Dadı," "Uzak Hatıralar," "Civelek Ziver," "Abdi ile Karanfil," "Ferhunde Kalfa" ve "Onu Beklerken" adlı öyküler,⁴ hep bu samimi ve derin ilgiden kaynaklanan eserlerdir.⁵

Bu makale, anılan öykülerden ilk kez 1908'de yayımlanan (Çağın, 2016, s. 39) "Onu Beklerken" adlı öyküye odaklanmayı ve öykünün ana karakterinin, yani esaret altına alınarak öteki⁶ konumuna indirgenmiş bireyin deneyim ve duygulanımlarını, esaret, şiddet ve ötekileştirme bağlamında çözümlemeyi hedefler. Yazar, karakterinin geçmişini ancak tahayyül etmiş, fakat esaret altında yaşaması ihtimal dâhilinde olan olaylar ve duygulanımları tanıklıklarından, gözlemlerinden besleyerek kurgulamıştır. Karakterlerin tutsaklıktaki yaşantılarına, yeni çevreleriyle kurdukları süreklilik içeren ve zamana yayılan yeni ilişkilerine odaklanan, dolayısıyla ilişkilendirmelerin niteliği ve çeşitliliği bağlamında farklı kuramlar üzerinden okunmaya yatkın diğer öykülerden⁷ ayrı olarak, bu öyküde yazar, özgürlüğü elinden alınarak köleleştirilen bireyin duygusunu ve deneyimini en yalın haliyle öne çıkarmayı ve anlamaya çalışmayı seçmiştir. Öyküdeki ana kişi, Çağın'ın belirttiği gibi Uşaklıgil'in eserlerinde sıklıkla anılan Çad Gölü civarından kaçırılan on altı yaşlarında bir Afrika kızıdır (s. 27). "Onu Beklerken" esir alınan bu genç kızın geniş çöller ve denizler aşarak zengin bir Osmanlı konağına getirilmesiyle başlayıp, orada geçirdiği kısa bir süre sonunda ölümüyle sonlanan bir esaret yolculuğunun hikâyesidir.

Uşaklıgil'in "Küçük Afrika Kızı": Esaret Deneyimine Ses Vermek

Toplumda güçten ve görünürlükten uzak gruplara ait bireylerin seslerini duymak kolay olmasa da edebiyat tüm dünyada, tüm kültürlerde farklı nedenlerle toplumun kıyısında ya da dışında tutulan grupların ve bireylerin seslerini ve deneyimlerini keşfetme ve paylaşma yolunda önemli katkılar ortaya koymuştur. Uşaklıgil'in eserlerinde canlanan siyah karakterler ve deneyimleri bu bağlamda önemli ve değerlidir. *Suskun ve Yokmuşçasına: İslam Ortadoğusu'nda Kölelik Bağları* (2010) adlı önemli kitabında Toledano, geçmişten günümüze ulaşmış "köle anlatım[larının]" yetersizliği nedeniyle "Osmanlı ve Osmanlı sonrası toplumlarda köleleştirilenin

⁴ Bu öyküler Halit Ziya Uşaklıgil'in farklı öykü kitaplarında yayımlanmıştır: "Dilhoş Dadı" *Sepette Bulunmuş - Hepsinden Acı* (2010), "Uzak Hatıralar," "Civelek Ziver" ve "Abdi ile Karanfil" *İzmir Hikayeleri* (2005) ve "Onu Beklerken," *Onu Beklerken* (2011).

⁵ Mehmet Kaplan *Hikâye Tahlilleri*'nde "Ferhunde Kalfa" hikâyesi üzerine yaptığı incelemede benzer bir gözlemde bulunmaktadır: "Halit Ziya kahramanına sathi değil derin bir gözle bakar" (2005, s. 44).

⁶ Bill Ashcroft ve diğerleri, *Key Concepts in Post-Colonial Studies* adlı çalışmalarında, "öteki'nin, en genel anlamıyla, kişinin kendi dışındaki herkese işaret ettiğini, ancak ötekilerin varlığıyla kişinin evrende kendi yerini bulabileceğini belirttikten sonra, sömürgecilik bağlamında 'öteki' tanımını yaparlar: "Sömürgeleştirilen özne, sömürgeleştiren ve sömürgeleştirilen arasındaki ikili ayrımı tesis etmenin ve sömürgeleştiren kültür ve dünya görüşünün doğallığını ve önceliğini ileri sürmenin bir aracı olarak ikellik ve yamyamlık gibi söylemler aracılığıyla 'öteki' olarak nitelendirilir" (çeviri makalenin yazarlarına ait, 1998, s. 169). Bu tanım köleleştirme ve köleleştirilme bağlamında da geçerlidir.

⁷ Örneğin "Dilhoş Dadı" öyküsü köleleştirilen için yeniden bağlanmanın belli ölçüde gerçekleştiği, Toledano'nun ifadesiyle, yeni kurulan ilişkilerin "evinde bırakarak yitirdiği akrabaları için kısmen bir telafi" (2010, s. 29) olabildiği bu öykülerden biridir. "Halit Ziya Uşaklıgil'in 'Dilhoş Dadı' Öyküsünde Kölelik ve Ötekilik" başlıklı makalesinde Hüsnâ Baka, anlatıcı açısından "öteki olarak işaretlenen bir bireyle duygudaşlık kurma çabası[nın]" sınırlarını ve sınırlılığını tartışırken, bu öyküde bakımla veren ve alan arasındaki özel bağın, yani, köleleştirilenin yeni ortamında kurulmuş yeni bağların kurulabilmesi gibi çözülebilmesi ihtimalini ve bu çözümlenin dinamiklerini ortaya koyar (2024, s. 158).

sesine ulaşma” konusundaki güçlükleri aşmak üzere yeni yöntem ve kavramlar ortaya koymaktadır (s. 31). Toledano’nun “ses kazanımı” ve “deneyim inşası” olarak adlandırdığı kavramlar, eldeki sınırlı kanıtlara yaslanarak, “gerçekliği taslak halinde de olsa daha sağlam ve inanılır bir surette yeniden kurabilmek” üzere “makul bir miktar spekülasyon[a]” açık olmayı önermektedir. “Bu durumda tarihçinin zanaatı, bilinebilir ve kanıtlanabilir sosyal ve kültürel bağlama başvurarak delikleri doldurmak, ölçülü ve dikkatli bir tahayyül edişle boşlukları birleştirmektir. Böylece, tarihçi, çoktandır yok olmuş kişileri ve cemaatleri yeniden yaşama döndürebilir” demektedir (2010, s. 32). Bu yaklaşım, tarihçi ve edebiyatçının birbirine yaklaştığı, tarih yazımı ile tarihsel tanıklıklardan yola çıkan kurgu arasındaki sınırların inceldiği durumları değerlendirirken ufuk açıcudur. Duyarlı bir gözlemci olan Uşaklıgil, kişisel tanıklıklarından yola çıkarak, Toledano’nun ifadesini kullanırsak, “köleleştirilenin sesine ulaşmayı,” “onların yaşama koşullarını, kişisel ilişkilerini, acılarını, neşelerini ve arzularını tahayyül” ederek, eserlerinde ötekilerin sesini ve hikâyelerini duymayı ve duyurmayı denemiştir (2010, s. 31, 35).

“Onu Beklerken,” Uşaklıgil’in öyküleri arasında esaret sonrası yaşamını kabullenmeyerek yeni ortamına uyumlanamaması ve yeni ilişkiler kuramaması sonucunda mutlak bir yalnızlık, yabancılaşma ve tecrit yaşayan bir karakteri metnin biricik odağı kılması nedeniyle özel bir yere sahiptir. Yazar dilini ve ismini bilmediğimiz, dolayısıyla bize göre dilsiz ve isimsiz, gencecik siyah bir kadının, bugünün ölçütleriyle bakarsak on altı yaşında bir ergenin, kısa yaşamından kısacık bir dilimi okurla paylaşır. Öykü, yerinden, yurdundan, tüm sevdiklerinden apansız koparılacak bilmediği, tanımadığı, anlamadığı bir dünyaya atılıveren ergenin acısını ve yalnızlığını gözümüzün önüne taşır. Yazarın, Afrika kökenli Ferhunde’nin hem kölelik hem de azatlıktaki yaşamına odaklanan “Ferhunde Kalfa” öyküsünü çözümleyen Mehmet Kaplan, öykü karakteri Ferhunde için, “[y]azar olmasa, o kendi halini kimseye anlatamaz. Bundan dolayı, Ferhunde Kalfa’nın durumunu ve ruh hallerini anlatma görevini yazar yüklenir” demektedir (2005, s. 43). “Onu Beklerken” hikâyesinde ise ana karakterin getirildiği yabancı dünyada hiçbir yeni bağ kuramaması, dil öğrenecek ortam ve zaman bulamaması, yazarın anlaticılık görevini bu kez mutlak kılar; yazar öyküdeki “küçük Afrika kızının” sesi, sözü, dili olur (2011, s. 22).⁸ Ayrıca Uşaklıgil bu öyküde karakterine isim vermemeyi seçerek, özgün kimliğini değiştirmeksizin, yani eski hayatını silmeksizin, öykü boyunca onu “küçük Afrika kızı” olarak tutar. Yazarın bu seçimi anlamlıdır; çünkü yeni isim vermek, “eski kimliğini silmek amacıyla köleleştirilmiş kişinin yeni kimliğinin yaratılması sürecinin bir parçası[dır]” (Toledano, 2010, s. 29). Oysa Uşaklıgil öykü boyunca küçük kızın yurduna işaret eden ‘Afrika’ sözcüğünü tekrarlayarak kızın yurdundan zorla koparılma halini unutturmamayı seçmiştir. Öykü, esaret altına alınmış genç kızın deneyimini anlamaya çalışarak, yaşaması muhtemel olaylar ve duygulanımlar üzerine odaklanarak, ona ve deneyimine ses vermeye ve yaşadıklarını tahayyül etmeye dönük bir çabanın ürünüdür.

Öte yandan, Uşaklıgil’in bu öyküsü, özellikle günümüz okurları için, bu dilsiz, ürkek, şaşkın ve korkmuş çocukla kolay bir karşılaşma sunmaz. Tersine, bu “küçük Afrika kızı” üzerinden ötekiyle, aynı dünyayı paylaştığımız ‘öteki’ insanlar ve kültürlerle, kölelik gibi ‘öteki’ deneyimler ve emperyal geçmişin mirasıyla yüzleşmeye zorlayan tedirgin edici bir karşılaşmadır okurları bekleyen. Çünkü ait ve mesut olduğu yurdundan ve insanlarından çalınmış bu “mahzun ve meysus” kızın (s. 23) hikâyesi, kurgusal bir tutsaklık öykülemesi olarak yazılmıştır. Bir başka ifadeyle,

⁸ Makale boyunca Uşaklıgil’in “Onu Beklerken” adlı öyküsünden yapılan tüm alıntılar, 2011 basımı, öykü ile aynı adı taşıyan kitaptandır: Uşaklıgil, H. Z. (2011). *Onu Beklerken*. Özgür Yayınları. Makalenin devamında bu öyküden alıntılar için yalnızca sayfa numarası verilecektir.

geçmişe dair bir deneyimin, daha önce pek denenmemiş biçimde, ötekinin, yani haksızlığa, adaletsizliğe uğrayanın, baskıya, zorbalığa maruz kalanın perspektifinden anlatılması çabasıdır ortaya konan. Çağın, "esaret" konusunun "Halit Ziya'nın eserlerinde [. . .] birinci elden bir gözlemcinin ağzından derinlemesine tahlillerle" işlendiğini söylemektedir (s. 27). Yaşananları hoş gören ya da vicdan yükünden arındıran yanlısamlar üretmeden, özellikle Afrikalı kölelere ilişkin basmakalıp tiplere ve önyargılara saplanmadan, alternatif bir anlatı üretir Uşaklıgil'in öyküsü. Kölelik deneyimini köleleştirilenin tarafından aktararak okuru rahatsız eden, okurunda farkındalık yaratarak toplumsal kabullerini sorgulamaya yönelten, böylece toplumsal vicdanı harekete geçirmeyi amaçlayan bir anlatıdır bu. Dolayısıyla, çeşitli nedenlerle farklı bulunan, farklı muamelelere maruz bırakılan, farklı deneyimlere zorlananlara karşı ötekileştirici tavrı aşmaya istekli, ses verdiği bireylere ve gruplara karşı kavrayıcı ve kapsayıcı bir duruş ve anlatım geliştirmeyi hedefleyen entelektüel bir çaba ve emek olarak görülmelidir.

Esaret ve Şiddet

"Onu Beklerken," isteği, rızası ve kavrayışı dışında, tümünden yabancı, anlaşılmaz, hatta düşman bir dünyaya fırlatılmış bir insanın korkunç, tüyler ürpertici, tekinsiz deneyimini en yalın haliyle okura taşır. Öyküde Afrika'da Çad Gölü sahillerindeki ana yurdundan köle tacirleri tarafından kaçırılarak İstanbul'a getirilen genç kız, kendini "altınlara, ipeklere boğulmuş bir koca konakta" bulur (s. 17).⁹ Ev hizmetlerinde kullanılmak üzere yerleştirildiği konakta genç ergen için her şey yabancı, her şey anlaşılmaz, her şey başkadır. Geride bıraktıklarına duyduğu özlem ve hissettiği yalnızlık günden güne derinleşen kız, yeni hayatına uyum sağlayamaz, yeni ilişkiler kuramaz. Toledano'nun vurguladığı gibi, "kıtadaki akrabalık gruplarından zorla koparılan ve içinde büyüdükleri çevreden sosyal ve kültürel olarak çok farklı olan yabancı bir ortama götürülen köleleştirilmiş Afrikalılar için de yeniden bağlanma" hiç kolay bir süreç olmamıştır (2010, s. 29). Konak ahalisinin biraz "şefkat ve merhamet" biraz da "onun hüznünden ve melalinden uzak bulunma kaygısı" (s. 18) ile ondan kaçınmaları 'küçük Afrika kızını' kısa zamanda ölümüyle son bulacak yoğun ve derin bir yalnızlığa mahkûm etmiştir.¹⁰ Duygularını paylaşma arzu ve ihtiyacını derinden hissetmekte fakat çevresinde duygudaşlığa ve ortak bir dile sahip kimse bulamayışı onu dilsiz bırakmaktadır. Konağın yaldızlı şatafatı ve her yaştan, her ırktan, her sınıftan kalabalığı içinde bu gencecik kızın mahpusluğu, yoksunluğu ve yalnızlığı daha da aşikâr olmakta ve okuru sarsan bir karşıtlık yaratmaktadır: "Bu yaldızlı eşyanın içinde mahpus olmak, bu kalabalığın arasında yalnız, daima yalnız kalmak, acılarının içinde ses çıkarmayarak damla damla sönen yaşamak kuvvetinin melaline gömülerek sanki her dakika bir başka zerresi yıpranarak ölüyordu" (s. 20). Bu lirik anlatımla ifade edildiği gibi, konaktaki tutsaklık hayatında tamamen yalnızlaşan ve dilsizleşen genç esirin kısa yaşamı, yakıcı bir memleket özlemi ve yitirilen insani bağların

⁹ Toledano'nun verdiği bilgiye göre "İmparatorlukta en yaygın köleleştirilme biçimi seçkin hanelerindeki ev hizmetiydi. Bu büyük ölçüde Afrikalı, Çerkes ve Gürcü kadınları tarafından yapılırdı" (2010, s. 13). Tarihçi Erdem de Osmanlı İmparatorluğu'nun her döneminde en fazla köle talebinin ev hizmetlerinde görüldüğünü ve onun haricindeki bazı kölelik biçimlerinin süreç içinde büyük ölçüde yok olduğunu vurgular. Örneğin, "tarım ve onayı dallarındaki köleli[k]," "Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerinde neredeyse bütünüyle ortadan kalkmış[tır]" (2004, s. 14).

¹⁰ Benzer bir gözlemi dillendiren Ferhunde Özbay, köle olarak alınan küçük kızın, "dillerini bile anlamadığı, kendisine kâh merakla, kâh alayla bakan insanlar karşısında şaşkın, son derece hüznü ve yalnız" olduğunu söyler (2002, s. 24).

yerine yenilerinin konamadığı mutlak bir tecrit içinde hızla ilerleyen bir yok oluş sürecine dönüşür.¹¹

Öykü, zorla kaçırılan, rızası dışında alıkonulan, özgürlüğü elinden alınan insanın maruz kaldığı haksızlığa, adaletsizliğe, günlük yaşamın akışı içinde üstü örtülen ya da görmezden gelinen tahakküm ilişkilerine ve bunlardan kaynaklanan şiddet biçimlerine dikkat çekmektedir. Köle tüccarları ve sömürgeci zihniyet tarafından ele geçirildiği anda, ana karakterin “özne” konumu sona ermiş, dolayısıyla ‘kendi’ olma hali, tüm istek, arzu ve seçimleriyle birlikte yok sayılarak özneliği silinmiştir. Metin boyunca, kölelik kurumunun, şiddeti adım adım meşrulaştırarak kurumsal hale getirişi izlenir. Köleleştirme ve kölelik kurumu, Slavoj Zizek’in terminolojisini kullanırsak, “sisteme içkin” olan şiddettir; “yalnızca doğrudan fiziksel şiddet değil, şiddet tehdidi de dâhil olmak üzere tahakküm ve sömürü ilişkilerinin sürdürülmesini mümkün kılan daha örtük baskı biçimlerine” işaret eder (2008, s. 9).¹² Sistemsel ya da nesnel şiddetin görünmezliği ise kabullerimizin var olan durumu “normal” olarak algılamaya koşullandırılmış olmasıyla ilgilidir (Zizek, 2008, s. 2). Sistemsel bir şiddet biçimi olarak kölelik, yüzyıllar boyunca dünyanın farklı yerlerinde farklı biçimlerde varlığını sürdürmüş, buradaki örnek üzerinden bakarsak öyküdeki “altınlara, ipeklere boğulmuş . . . koca kona[ğın]” (s. 17), bütün bu “altınlı dünyanın” (s. 19) zenginliğini ve şatafatını mümkün kılmıştır.

Köleleştirme, aşamalı olarak insanı köleye, özneyi nesneye dönüştürme sürecidir; ötekileştirme, değersizleştirme, en temel insan haklarından mahrum etme demektir.¹³ Öyküdeki ana karakterin deneyiminde gözlendiği gibi, köleleştirme ilk andan itibaren şiddet ve yıkıcılık içerir: “Ona, ne bu yolculuğun sonuna ne böyle oradan oraya sürüklenmesinin sebeplerine dair söz söyleyen olmamıştı. Bir gün tek başına bir gezinti arasında onu kollarından tutmuşlardı; bizimle geleceksin demişler, almışlar, götürmüşlerdi. Ne karşı durmak elinden geldi ne bağırıp çağırmak” (s. 17). Bir insanın yine insanlar tarafından av konumuna indirgenerek yakalanması, yerinden yurdundan edilerek kaçırılması, fiziksel şiddetin yanı sıra, bildiği, ait olduğu dünyasından ve içinde bulunduğu ilişkiler ağından koparılması anlamında psikolojik şiddet de içermektedir. Onu “memleketinden, çölünden, kendi göğünün güneşinden, anasından, babasından küçük erkek kardeşinden, devesinden, o iri kara gözlerinden öper gibi bakan sevgili devesinden, sonra... –bunu başka bir çarpıntı ile düşünürdü– ondan; çölün ıssız yerlerinde uzun uzun gezintiler, görüşmeler yaptıkları, kendisinden ancak iki yaş büyük eşinden” (s. 15-16) ayırmak doğrudan psikolojik şiddettir. Nihai olarak genç ergenin yaşamını hem belirleyen hem de sona erdiren, karşılıklı birbirini üreten ve besleyen adaletsizliğin ve şiddetin yıkıcılığı olmuştur.

Karakterin deneyimi ve öykü, baştan sona karşıtlıklar üzerinden ilerlemektedir. Birinin yerlisi ve diğeri yabancı olduğu iki farklı dünya, biri geçmiş, diğeri şimdi ile özdeşleşerek

¹¹ Uşaklıgil’in kurgusal ya da otobiyografik eserlerine konu olan eserler için Çağın’ın yaptığı gözlem önemlidir. Çağın, “koparıldıkları geçmişleri bu insanlarda büyük yaralar açmış ya çaresiz bir hastalıkla ya da kendi dünyalarında büyük yalnızlıklarıyla ömürlerini tamamlamışlardır” der (2016, s. 31).

¹² Bu makalede Slavoj Zizek’in *Violence. Six Sideways Reflections* adlı kitabından yapılan alıntıların çevirisi makale yazarlarına aittir.

¹³ *Critical Theory Today* adlı kitabında Lois Tyson, sömürgeleştirilen yerli halkların sömürgeleştirilenler tarafından her zaman farklı, bu nedenle “öteki”, yani daha değersiz, daha aşağı, daha az insan görüldüklerini söylemektedir. Sömürgeciler ise bir insanın ne ve nasıl olması gerektiğinin somutlaşmış hali olarak kabul edilmişlerdir; doğru insan tanımının beden bulmuş hali: “Farklı olan herkesi daha az insan olarak değerlendiren bu uygulamaya ötekileştirme denir ve dünyayı ‘biz’ (‘medenî olanlar’) ve ‘onlar’ (‘ötekiler’ veya ‘vahşiler’) olarak ikiye böler” (çeviri makale yazarlarına ait, 2006, s. 420). Bir sömürgeleştirme biçimi olarak kölelik için de aynı dinamikler geçerlidir.

karakterin mekân ve zaman algısını belirler ve yaşadıklarını şekillendirir. Ait ve aşına olduğu, yani 'yerlisi' olduğu ve anılarında özlemle yaşayan dünya, geçmişi; içine atıldığı düşman, tehditkâr ve yabancı dünya, şimdisedir. İkisi arasında yaptığı yolculuk, onu memleketinden "başka bir yabancılığa, başka bir âleme," insanların ve evrenin yabancılığı ve düşmanlığıyla karşılaşacağı "bütün yabancılardan bir kalabalık" içine taşıyan bir süreçtir (s. 16, 17). Nihayetinde vardığı yerde "herkesin, her şeyin yabancısı[dır]" (s. 18). Varılan yer de onun için, yadırganan, yani yabancıdır. Zaten tanınmayan, bilinmeyen anlamında yabancı sözcüğü, aynı zamanda başka yere ait olan anlamı da içermekte ve o 'başka yer', fiziki ve kültürel ekosistemiyle bireyi var etmekte ve kimliklendirmektedir. Üstelik burada yaşanan yalnızca bildik dünyadan yeni bir dünyaya doğru herhangi bir yer değiştirme olgusu ya da hikâyesi değildir. Söz konusu olan, zorbalıkla köklerinden sökülme ve yabancı bir toprağa atılmaktır. Dolayısıyla, "Çad gölü kıyılarından, Bornu uluslarından" (s. 15) küçük kızın geçmişi özgürlük, şimdisi ise kölelikle özdeştir. Burada anlatı, yalnızca 'ben ve öteki' karşılaşması, köleleştirilen Afrikalının götürüldüğü yabancı dünyada öteki olarak algılanması üzerine kurulmamıştır; öykü olaya çok daha temelden, çok daha ilksel bir yerden yaklaşır. Öyküde anlatılan, köleleştirilen Afrikalının yaşadıklarıdır ve kölelikte geçirdiği kısa süre içinde isimsiz genç esirin imparatorluğun metropolündeki değerler hiyerarşilerini tümünden çözüp içselleştirecek fazla zamanı olmamıştır. Elbette nesneleştirilmeye karşı ilk sessiz itirazında konağın kadınlar ahalisinin hükümrani, "iki elinin iki şaklayan tokadıyla yanaklarını şamarla[yan]" konağın sahibesi, "bu altın dünyanın genç perisi" karşısında güçsüz ve çaresiz, yani 'öteki' olduğunun farkındadır (s. 19-20). Burada gözlemlenen şiddet Zizek'in terminolojisiyle öznel şiddettir. Var olan ekonomik ve politik yapı içinde görünmez olan değil, tersine göze çarpanır; nesnel ya da sistemsel şiddetin el altından desteklediği ve böylece mümkün kıldığı şiddet biçimidir (2008, s. 2). Küçük kıza "yeni hayatında" önüne konulan ve karşı çıkılamaz yeni hiyerarşiler ve önceden bilmediği "tapınılacak bir mabud" olduğunu gösterir (s. 17). Yine de anlatı, ötekilikle ilişkisi tartışılmaz olan yabancılık, yalnızlık ve yoksunluğu öne çekerek ilerler. Öykünün ve sürecin başlangıç noktası ise kızın iradesi ve rızası dışında "Afrika'nın kışsız, soğuksuz bir yurdundan" çalınmış olmasıdır (s. 15). Toledano, "köleleştirme en yumuşak şekilde bile öyle bir yoksunluk ve zorlama durumudur ki diğer 'özgür olmayış' olgularından ayrı durmaktadır" demektedir (2010, s. 30). Uşaklıgil'in öyküsü tam da bu tekensiz ve dehşet verici "yoksunluk ve zorlama durumu[nu]" öykü karakterinin maruz kaldığı şiddet üzerinden keşfe çıkmıştır.

Anlatının odağındaki 'küçük Afrika kızı' başlangıçta kendisini "bilinemeyen bir maksat için tanınmamış âlemlere götüren kaderin," yani esir alındığının ve geriye dönüşsüz bir yola çıkarıldığının ayırıcılığına sahiptir; ona göre her an bitebilecek kötü bir şakadır yaşadıkları (s. 16). Hem kız hem de memleketi olan "kışsız, soğuksuz" Afrika, öykü boyunca olumlanan sıcak ve güneş imgeleriyle ilişkilendirilmiş, memleketinin sıcaklığı ve güneşi, kızın duygusallığına ve sevecenliğine yansıtılmıştır: "Gölün bitmez tükenmez güneşlerle kavrulan kızgın kumları arasında, bir hurma fidanı kadar ince ve levent yetişen, bu ancak on altı yaşında kız, toprağın sıcak göğsünden çıkan bu çocuğun gönlü de yurdunun kızgın ve taşkın güneşi kadar duygu ve sevgi sıcaklıklarıyla doluydu. Ta içinde memleketinin o güneşinden bir parça ile yola çıktı" (s. 15). Yol boyunca "uzun çöller" ve ardından "uçsuz, sonsuz bir su çölü" geçerek sonunda kendini "suyun bir kıyısında büyük bir binada," bir kadının eteği öptürülerek bir çeşit giriş töreni yaşatıldığı tamamen yabancı ve anlaşılmaz bir dünyada bulur (s. 15). Mekânın, havanın, suyun, dilin, adetlerin, insanların kendisine yabancı olduğu bu dünyada, "herkesin, her şeyin yabancısı" olarak

ve herkesi, her şeyi yadırgayarak yaşamaktadır (s. 18). Günler geçtikçe “kara rengine [gitgide] daha koyu bir gölge düşer[ek]” yabancılık ve yalnızlığın kendi yurdunda hiç tanımadığı kışına ve soğuğuna gömülür (s. 19). Ne yazık ki, kendisi “içinde memleketinin o güneşinden bir parça” taşısa da içindeki güneş bu yabancı dünyanın kışından, soğuktan, yalnızlığından onu koruyamayacaktır (s. 15).¹⁴

Yurdundan edilme deneyiminin ilk aşamasında belirleyici olan, genç ergenin iradesinin yok sayılması, ardından yaşadıklarını anlayamama ve anlamlandıramama hâli ve bunlardan kaynaklanan bilinmezlik ve belirsizlik duygusu olmuştur. Köle avcılarının eline düştüğü anlarda, kendisini koruma ve kurtarma çabasında bulunamamış, küçük bedeninde ve genç yüreğinde böyle bir kuvvet bulamamıştır. Anlatıda ifade edildiği şekliyle, “Kendisini, her kuvveti faydasız bırakan bir yüksek hüküm ve iradenin tesiri altında zebun [güçsüz], yalnız ses çıkarmamaya, boyun eğmeye mecbur ve memur [mahkûm] buluyordu” (s. 17). İradesinin devreden çıkarılması yoluyla karakterin özne konumunu yitirmesi, genç kızın varlığını eksilterek varoluşunu dönüştürmüş, onu insan olmaktan çıkararak tutsak olmaya indirgemıştır.¹⁵ Henüz tanıştığı bu yeni güç ilişkileri sistematiğinde gücü elinde tutanın hegemonyası altında “zebun” ve “boyun eğmeye mecbur ve memur” konumda olmak, insanlığını indirgemekte ve onu edilgen kılmaktadır (s. 17). Köleliğin ‘normal’, bazı insanların ‘daha az insan’ ya da ‘insandan aşağı’ sayıldığı bu adaletsiz düzene içkin şiddetin mağduru olarak fiziksel ve psikolojik yıkıma uğramaktadır. Rızası olmadan sürüklendiği yolculuk uzadıkça, genç kız yaşadıklarının “kaderin bir geçici şakası” olmadığını kavramaktadır; “bir pençenin demir tırnakları” yüreğine batarken “acıısından kıvrana kıvrana” çaresiz bekleyişini sürdürür (s. 16).

Esaretin Evreleri

Öyküde ayrıntılı olarak tasvir edilen, Afrika kızının yolculuğun başlangıcından itibaren benimsediği oturma şekli, esaretin köleleştirilene dönüştürmesi bağlamında önem kazanır: “Bu oturmak değil, bir türlü büzülmektir. Yere oturduktan sonra dizlerini diker, ayaklarından birini basarak ötekini üstüne kor, kollarıyla dizlerini kuşatarak sol eliyle sağ elinin bileğini tutardı. Ve böyle derlenip toplanıp küçücük, narin vücudu daha ufalarak bir çocuk kadar hurdalaşır [küçülürdü]” (s. 16). Bu oturma şekline ve “bu oturuşun hikâyesinin ilerleyen bölümlerinde de simgesel bir önemi” olduğuna dikkat çeken Altıkulaç Demirdağ’a göre, Uşaklıgil’in “bu oturma biçimini tasvire ‘büzülmek’ kelimesini vurgulayarak başlaması kahramanın güçsüzlüğünü gösterme çabasının bir işaretidir” (2012, s. 26). Uşaklıgil’in realizmi benimseyen sanat anlayışı gereği¹⁶ roman ve öykülerinde “gerçeklerin mükemmel betimlemesi sonucunda okuyucuda derin duygulanmalar uyandırma[yı]” hedeflediğini söyleyen Altıkulaç Demirdağ, yazarın, okurun vicdanına ulaşabilme arzusuyla yazdığını ve “büzülme,” “küçülme” vurgusunun, karakterin “güçsüzlüğünü, acımaya ve merhamete layık oluşunu” okura iletmek üzere yapıldığını

¹⁴ Mehmet Güneş’e göre, Uşaklıgil “her ne gerekçe ya da amaçla olursa olsun özyurdundan koparılan insan(lar)ın yaşadığı müddetçe, kendisine biçilen yeni hayatı kabullenemeyeceğini hep ‘yitik cennet’i olan özyurda ve ailesine hasretle yaşayıp onlara kavuşmayı hayal edeceğini vurgula[r]” (2020, s. 418).

¹⁵ Güneş, Uşaklıgil’in bu öyküde Afrikalı küçük kızın duygularını canlandırır ve okuruna aktarırken, “köle ticaretinin insani olmaktan ne kadar uzak olduğunu göster[diğine]” dikkat çeker (s. 418).

¹⁶ Halit Ziya Uşaklıgil’in gazete makalelerinden oluşan ve ilk kez 1307 (1891-92)’de kitap olarak yayımlanan *Hikâye* adlı kitabı, yazarın, romantizm ve realizm akımlarını karşılaştırdığı ve realizmin romantizme üstünlüklerini tartıştığı, Uşaklıgil’in sanat anlayışını kavramak konusunda önemli bir yol gösterici olarak kabul edilen bir kitaptır. Bkz: Uşaklıgil, H. Z. (1998). *Hikâye*. (Nur Gurani Arslan, haz.). Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık.

söylemektedir (s. 25, 26). Dolayısıyla bu öyküde yazar, “okuyucunun vicdanına seslenebilmek için kahramanın beden zayıflığını vurgulamış olur” (s. 26). İsmail Çetışli de yazarın kendisinin, realizminden gelen tüm nesnellğine rağmen, öykülerinde konu edindiği “zavallı, kimsesiz, yoksul, zor durumda olan” karakterlerine “derin bir acıma ve merhamet duygusu” ile yaklaştığının altını çizer (2000, s. 132-133). Bu okumalardan farklı olarak, bu çalışmada küçük kızın fiziksel güçsüzlüğü değil, köleleştirilme sürecinde şiddet ve zorbalığa maruz bırakılması, tahakküm altına alınarak güçsüz kılınması öne çekilmekte dolayısıyla yazarın merhamet değil, nihai olarak okurun adalet duygusuna ulaşabilmek hedefiyle yazdığı öne sürülmektedir. Büzülerek maddî varlığını küçülttüğü bu oturma şekli, içinden geçtiği bilinmezlik ve belirsizlikten kendini koruma, dış dünyanın anlaşılmasızlığından kaçarak kendi iç dünyasına sığınma olarak değerlendirilir; ana yurdundan uzaklaşırken ana rahmine dönüş arzusu, bilinçten uzaklaşan bir yarı uyku hali, hatta esaretle birlikte özne konumunun imhasından kaynaklanan sembolik ölüm olarak okunur. Anlatının sonunda bu oturma biçimi, karakterin bu kez sembolik değil biyolojik ölüm anının da işaretleyicisi olacaktır.

Öykünün açılışında genç kızın olumlu ve diri tasviri dikkat çekicidir. Esirliğinden önceki yaşamında, kendi doğal ortamında “bir hurma fidanı kadar ince ve levent [narın] yetişen” bir bitkiye, kendi ekosistemiyle uyumlu bir varlığa benzetilerek canlılıkla, sağlıkla, yaşamla ilişkilendirilerek tanımlanmıştır. Ortamıyla organik bağları olan, “toprağın sıcak göğsünden çıkan” çocuktur o ve kendi koşullarında fiziksel ve ruhsal iyiliği tamdır (s. 15). Kendisi henüz tam ayırdında olmasa da geriye dönüşsüz esaretin başladığı yolculuk esnasında güvertede kımıltısız, büzülmüş otururken, “güneşte, gözleri yarı açık, fikirsiz, duygusuz, dinlenen bir timsah baygınlığıyla dalgın” olarak betimlenmiş ve edilgenleşme sürecinin başladığına işaret edilmiştir (s. 17). Esirlik hayatında ise suskun ve hüznü varlığı konaktaki “hareket ve hayat gürültüsü arasında” ev ahalisi tarafından yadırganmaktadır (s. 18). Bu aşamada Afrika kızı “gittikçe elemle, hicranla kısılan dudaklarıyla, rengine daha ziyade bir donukluk veren solgunluklarıyla, yaralanmış bir hayvan sürüklenişine benzeyen yürüyüşleriyle,” çevresiyle uyumsuz, fiziksel ve ruhsal iyilik halini ve bütünlüğünü yitirmiş, sağlıksız, yaralı, hasta bir canlı olarak tasvir edilir (s. 18). Kökleri toprağından sökülmüş bir bitki, kendi ortamından alınarak farklı bir coğrafyaya taşınmış ya da kafese konmuş bir hayvan kadar uzaktır kendi dünyasından. Gerek yolda gerekse konaktaki yaşamından tasvirler, Afrika kızının, en başta dil olmak üzere, temel insani özelliklerini aşamalı olarak yitirdiğine işaret etmektedir. Ancak bu çalışma, burada vurgulanan eksilmenin anlatıcının bakışından ve görüşünden kaynaklandığı kanısında değildir. Tersine, anlatıcı, var olan durumun tasviriyle, esaretin köleleştirilene ne yaptığını gözlemlemiş, lirik bir dil ve çarpıcı imgelerle küçük kızın esaret altında geçirdiği değişimi ortaya koymuştur.

Yeni hayatının iki belirleyicisi, eski hayatında kalan her şey ve herkese yönelik derin ve yakıcı özlem, öte yandan dilsizlik nedeniyle ilişki kuramamaktan kaynaklanan yalnızlıktır. Onun yaralı yüreğinden ve hüznünden kendilerini korumak isteyenler ona uzak dururken, onun yaşadıklarını anlamaya en yatkın olabilecek “iki zenci kız” da apaçık bir düşmanlıkla yaklaşırlar ona (s. 18). Öte yandan çocukların ondaki yabancılığı yadırgayarak, sessiz ve kederli varlığını garipseyerek ona yaptıkları muameleye, “çocukların arasında, oyuncak olmaya karşı püsküren bir hisle,” isyan duyarak tepki verdiği ilk anda cezalandırılır (s. 19). Edilgenliğinden sıyrıldığı tek an, “oyuncak olmaya” direndiği andır ve “evin mabudesi [sahibesi], bu altın dünyanın genç perisi”

tarafından anında şiddet görmesi, yalnızlık ve yabancılık¹⁷ hissini yoğunlaştırır (s. 19). Afrika “toprağın[in] sıcak göğsünden çıkan bu çocuğun” yaşama gücü günden güne eksilmektedir (s. 15). Esaret altında, geride bıraktıklarına duyduğu özlemle yaralıdır, hastadır: “Memleketine, çölüne, ışıldayışlarına o kadar alışkın olduğu kum denizlerine, anasına, babasına, küçük erkek kardeşine, kara gözlü devesine, sonra her şeyden ziyade ötekine; o, düşüncelerinin duygularının ortağı olan eşine ne büyük bir ihtiyacı vardı” (s. 20). Öte yandan konakta, ona yabancı kalabalıkların arasında ruhu yalnızlıkla ezilirken, fiziksel olarak yalnız kalma ve düşüncelerinin akışı kesintiye uğramaksızın “memleketine, memleketinin hatıralarına” ulaşma imkânı yoktur (s. 21). Konağın damına çıkabildiği ilk gece, konağın kalabalıklarından azade “o kim bilir ne uzaklıkların içinde gömülen yurdunu gözlerinin önüne getirebil[diği]” (s. 20), geride kalanların anılarına zihninde alan açabildiği dönemi başlatır.

Esaretin Sonu

Anlatı, “Çad Gölü’nün küçük kızı”nın esaret yaşamında birbirini izleyen üç döneme odaklanmıştır (s. 23). Yukarıda incelediğimiz gibi, ilki, yurdundan kaçırılma ve bunu izleyen çöl ve deniz yolculuğu dönemidir. Bu dönem, kızın yaşadıklarını kavrayamaması ve yoğun çaresizlik duygusuyla belirlenir. Bunu izleyen dönem, konağa varış ve buradaki esaret hayatına yoğunlaşır. Ayırt edici özelliği yalnızlık, yabancılaşma, özlem ve isyan duygusudur. Burada inceleyeceğimiz üçüncü ve son dönemde ise genç kızın duygusal ve bedensel çöküşünün hastalığa dönüşmesi ve bunu izleyen ölümü yer alır. İronik bir şekilde, bu yabancılıklar diyarında kendi göklerinden aşına olduğu dolunayı görmesi ve tüm tutsaklık yaşamında ilk kez gülmesi de çöküşle belirlenen ve ölümle sonlanan bu dönemde yaşanır. Esaretteki yaşamının dönüm noktası, işte bu son safhaya geçiş anı, diğer kölelerle birlikte kaldığı odada, karanlıkta “hayalinin içinde doğuveren bir güneşle, memleketin[in] o parlak ve sıcak güneşiyle” uyandığı gecedir: “Sanki gözlerini dolduran bir büyük ışık çağlayanı vardı. Bütün vücudu bu güneşin ateşiyle tutuşmuş gibiydi” (s. 21). Öykünün başından itibaren ‘küçük Afrika kızının’ çölüyle organik bağını işaretleyen bir unsur olarak kullanılan ve yurdundan ayrılırken bir parçasını içinde taşıdığı belirtilen güneş, bu son dönemde, anlatının başlangıcında taşıdığı, kızın memleketiyle duygusal ve organik bağına işaret etme işlevinin ötesinde, vücudunu tutuşturan ateşe, yani fiziksel hastalık işaretine dönüşür.

Hasta bedeninin ateşiyle uyandıktan sonra “[m]uhakemesinin [mantığının] üstünde bir iradete [iradeye] uyarak” çatıya çıkar. Görkemli, uçsuz bucaksız gökyüzünde “ta yukarıda, ayın parlak sarı safhasını [dolunayı] gör[ür]” (s. 21): “İşte birinci defa olarak yurdundan, kendi göklerinden bir şeyle karşılaşılıyordu. İşte nihayet ruhuna bir harim [dost], fikrine bir enis [arkadaş] bulmuştu” (s. 22). Bu yabancı dünyaya getirildiğinden bu yana ilk kez yaşadığı aşinalık hissi, gökyüzündeki aya bakarak “kendisine uzaklardan selam getiren bu gökler melikesini” kucaklayarak gerçekleşir ve “[k]endi göğünün altında bulunmak vehmiyle [zannıyla] memleketine yaklaşmış gibi” hisseden kız “kendisini, beklenmemiş bir saadete ulaşmış bulu[r]” (s. 22). Çölünden koparıldığından beri ilk yakınlık ve iletişimi, hem de karşılıklılık içerecek şekilde, “memleketinin geceler perisi” olan ve “altın çağlayanını” ona akıtan ay ile yaşamaktadır (s. 21; 23). İlk karşılaşmadan itibaren, “Çad Gölü’nün bu küçük mahlûku [varlığı]” her gece uyanarak gurbet arkadaşına koşmakta, “karşı karşıya, bu iki sima, yukarıda o iri ay, aşağıda bu solgun,

¹⁷ Julia Kristeva’nın daha güncel bir bağlamda “yabancı” üzerine kurduğu aşağıdaki cümle, köleleştirilerek yerinden edilen ve ‘yabancı’ kılınan öykü kişinin durumunu betimler gibidir: “Yitirilmiş bir köken, kök salmanın olanaksızlığı, gevş getiren bir hafıza, askıda bırakılmış şimdi” (1996, s. 14).

süzgün, mahzun çehre, birbirine bakarak biri tesliyetlerini akıtarak öteki acılarını yükselterek saatlerle konuş[maktadır]" (s. 22). Esaret döneminin bu anında genç kızın hayatında yeni bir dönem açılmıştır ve bu dönem ayın evrelerini izleyen bir döngüyle sürmektedir. Kimi geceler iri sarı ışıklı çehresiyle ona eşlik eden "gurbet dostu" (s. 23), kimi gecelerde onu boş yere karanlıkta bekleterek gücendirmektedir. Bütün bu bekleme akşamlarında değişmeyen şey, kızın daha önce de dikkat çekilen oturuşudur: "Oraya, yere çömeldi, oturdu, dizlerini dikti, kollarıyla dizlerini kuşattı ve o alışık olduğu vaziyetiyle toparlandı, büzüldü, başını kaldırarak aya baktı" (s. 22). İlk kez gemide "güvertenin bir kıyısında" tutsaklık ve çaresizliğin "acısından kıvrana kıvrana pek alışık olduğu bir çömelişle" başlayan oturuş, büzülme, derlenme, toplanma, ufalmak sözcüklerinin tekrarlarıyla kızın varlığının giderek küçüldüğünü vurgulamakta, bedeni ve ruhu, yaşamı ve ölümü kucaklayan ve kapsayan bir imge ve sembole dönüşmektedir (s. 16).

Kavuşmalar ve ayrılıklarla geçen bu süreçte, ayın belli bir düzenle değişen evreleri gibi mevsim de değişmiş, bu yabancı dünyanın, genç kızın hiç bilmediği, daha önce hiç deneyimlemediği kışı gelmiştir: "Bir gece yatağında üşüyerek uyandı. . . . Şimdi onu üşüten, titreten, bir türlü ısınmaya imkân bırakmayan bir şeyi vardı. Omuzlarından, sırtından akan buzlu bir titreme ile daha ziyade büzülüp küçülüyordu" (s. 23). Çölünden ayrıldığından bu yana farklı şekillerde vurgulanan bütünlüğünü, canlılık ve iyilik halini yitirme; gelişme ve büyüme yerine büzülme ve küçülme hali bu noktada daha yoğun vurgulanmaya başlanır. Zamanın akışı, bir yandan ayın değişen evreleri, diğer yandan "Çad Gölü'nün küçük kızı[nın], her gün bir parça daha eriyerek, bir parça daha süzülüp solarak" iyilik, tamlık halinden uzaklaşmasıyla, 'ufalması, erimesiyle' işaretlenmektedir (s. 23). Esaretin ve ömrünün son gecesinde yine "ayın altın çağlayanının" peşinde çatıya koşarak, orada yola çıktığından beri benimsediği, fiziksel hacmini küçülten bildik cenin pozisyonunda oturur: "Hep o vaziyetiyle dizlerini dikerek, kollarını bağlayarak, başı yukarıda..." (s. 23). Fakat kısa sürede soğuk kış rüzgârları "kalınlaşan ve kararın bulutlarla" ayın genç kıza aşına ve dost çehresini kapatır; gitgide sertleşen rüzgârlarla kısa sürede yalnızca ay değil bütün gökyüzü "bir kara perde" altında kalır (s. 23, 24). Üşümesine titremesine rağmen, soğuğu, kışı bilmeyen, "sıcak memleketlerin ılık gecelerinden başkasını tanımayan bu küçük kız; şu garip hadiseyi keşfedemeyerek ayın, yüreğinin sırlarını bilen o dostun, yeniden görünmesini bekle[mektedir]" (s. 24).¹⁸ Ardından okurun aşinalığını kıran, okuru yaşanan olaya yabancılaştıran bir anlatımla "bulutların dökülmeye" başladığı an gelir. Kar yağmaya başlamıştır fakat hayatının ilk kışını ve karını yaşayan Afrika kıza için bu, bilgi ve deneyimlerini aşan bir olaydır: Hayatında ilk kez "böyle dökülüşünü gördüğü bu beyaz bulut parçalarından ürkmeyerek fakat titreyerek; çenesi, dizleri çarparak, uykuya benzeyen bir uyuşukluk içinde bekledi. Ayı bekliyordu" (s. 24).

Genç kızın hayatının esarettaki son dönemi, ayı, yani "gurbet dostu[nu]" bekleyerek geçer ve bir aşına simanın, bir tanıdık varlığın peşinde, ona memleketinin göklerini ve bir zamanlar sahip olduğu özgürlüğünü, aidiyet duygusunu, kimliğini taşıyan ayı gözlerken, öykünün başlığının da işaret ettiği gibi "onu beklerken" sonlanır (s. 24). Karanlık bulutların ardında gizlenen ay gibi, öyküde ayın simgelediği, fakat esaretin perdeleyip ulaşılmaz kıldığı, memleket, benlik ve özgürlük duygusu, Afrika kızının bekleyişine karşılık veremez. "Ayı bek[leyen]" bu "güneş kıza," kendini

¹⁸ Toledano, günümüzde köleleştirilmiş Afrikalıların soyundan gelenlerin "Osmanlı sonrası Akdeniz sahrasında" çok az sayıda bulunmalarının nedenlerine yönelik ortaya konan açıklamalar arasında, "köleleştirilmiş kişilerin pek çoğunun soğuk havaya alışık olmamalarından ve bulaşıcı akciğer hastalıklarına yakalanmış olmalarından dolayı ölmüş oldukları" yönündeki açıklamanın yaygın kabul gördüğünü belirtmektedir (2010, s. 11).

içinde buluverdiği bu yabancı dünyanın kışında “iri iri, lapa lapa dökül[en]” “beyaz bulut parçaları” ile örtülür (s. 24). Öykü, bir kez daha okuru yabancılaştıran ve sarsan kısa bir paragrafla sona erer: “Sabahleyin onu evde bulamayınca kaçtığına hükmettiler. Sonra kartopu oynamak için çocuklar dama çıkınca orada kardan yapılmış, çömelmiş bir vücut; mini mini bir vücut buldular” (s. 25). Böylece, genç esirin anlatının başlangıcından bitişine geçirdiği dönüşümler tamamlanmış özgürlükten esarete, esaretten ölüme geçiş süreci sonlanmıştır. En başta sağlıklı, diri, toprağıyla, uyumlu “bir hurma fidanı” (s. 15) olarak betimlenen genç kız, esarete acı çeken, yerinden edilmiş, “yaralanmış bir hayvan[a]” (s. 18) dönüşmüş, sonunda ise köleleştirilme sürecinde nesneleşen bedeni, küçülmesini biyolojik ölümle tamamlayarak cansız maddeye indirgenmiştir. Tutsaklıkla başlayan, edilginleşme ve nesneleşme hali olarak gözlemlenen sembolik ölüm, tutsaklığın bedensel ve psikolojik yıkımının tamamlandığı maddesel ölüme evrilmiştir. Tutsaklık kurum ve deneyiminin, tutsağın insanlığını iptal etme süreci, bu kez hükmedenin iradesine boyun eğme ve köleleştirilmeyi kabulleniş ile değil, ölümlerle tamamlanmıştır. Dönüşüm çarpıcı ve nettir; “toprağın sıcak göğsünden çıkan” ve içinde “güneş” taşıyan çocuk, canlılığı sona ermiş, “kardan yapılmış [. . .] mini mini bir vücut” olmuştur; ateş, buza kesmiştir (s. 25). Böylelikle anlatı, Afrika’nın “kışsız, soğuksuz” ikliminden ve ışığından hem gerçek hem de mecazi anlamda soğuk, kar ve buzun hüküm sürdüğü esaretin iklimine ve karanlığına, genç ergenin iyilik, sağlık ve canlılık halinden, hastalık, erime ve ölüm haline geçiş sürecini kayda alan bir tutsaklık hikayesine dönüşmüştür.

Sonuç

“Onu Beklerken” adlı öyküsünde Uşaklıgil, kendi yaşamından biriktirdiği gözlemler, tanıklıklarından ürettiği duygudaşlık ve karakterine yaklaşımındaki derin duyarlılık ile ‘küçük Afrika kızının’ deneyimine ses vermiş, okuru köleleştirilenin hikâyesiyle yüzleştirmiştir. Esaretin ürettiği ve beslediği şiddetle ezilir ve eksilirken, varlığının her bir hücresiyle esarete uyumlanmaya direnen “Çad Gölü’nün bu küçük mahlûku” (s. 22), kısa yaşamı ve erken ölümüyle bireysel vicdanı etkileyen “merhamet ve acıma” duygularının ötesinde, toplumsal vicdanı sarsan haksızlık ve adaletsizlik duygularına seslenmektedir. Uşaklıgil, köleliğin normleştirilmesinin, köleleştirilenlerin ödediği fiziksel ve duygusal bedelleri örtmemesi gerektiğini göstererek ve okuru tedirgin ederek gerçekleştirir bunu. Bir yazarın sahip olduğu tüm imkânları değerlendirerek, seçtiği konu, canlandırdığı karakter, kullandığı imgeler, semboller ve lirik diliyle, bu kısa öykünün sınırları içinde okurun esarete, esaretin içinde barındırdığı şiddet ve adaletsizliğe yönelik aşinalığını kırar. Aynı zamanda, köleliğin köleleştirilen üzerindeki ezici, küçültücü, yok edici etkilerine okur olarak tanıklık etmemizi sağlayan yazar, yakın geçmişin kölelik pratikleri konusunda adalet duygumuza ve toplumsal vicdanımıza güçlü ve sarsıcı bir biçimde seslenir. Böylece sistemsel şiddetten beslenen ve yıkıcı sonuçları olan kölelik gibi geçmişin yaygınlıkla kabul görmüş kurum ve deneyimlerine itirazını yükselterek, kendi döneminin yerleşik değerlerini sorgulayan etik bir yaklaşım ortaya koyar.

Extended Abstract

Halit Ziya Uşaklıgil deserves recognition for his efforts to understand and interpret the experiences of enslaved Africans in his fictional and autobiographical writings. Since the records of the experience of slavery are quite limited in the archives, literature opened a meaningful space for the voices of the enslaved, providing all social sciences a valuable ground for understanding slavery. During the Tanzimat Period, influenced by Western literary genres such as short stories

and novels, writers focused on social issues, including slavery (Parlatır, 2012, p. 257). While in the Tanzimat period, slavery was mostly addressed "with reference to slaves of Caucasian origin," in the Servet-i Fünun and Republican periods, Halit Ziya portrayed black slaves and their experiences (Çağın, 2016, p. 26, 27). This article sought to analyze Uşaklıgil's portrayal of enslaved Africans in relation to historical texts and within the theoretical framework of slavery, violence, and otherization, the issues foregrounded in a short story titled "Onu Beklerken," first published in 1908.

Uşaklıgil aimed to make the voices of people marginalized by slavery heard and reconstruct their experiences, similar to what the historian Toledano more recently called for: the "use of imagination" for "recovering human experience" (2007, p. 38). "Onu Beklerken" is the story of an enslavement journey that begins with the capture of a sixteen-year-old African girl on the shores of Lake Chad and ends with her death in the Ottoman mansion to which she was brought. The author gives voice to the experiences of the girl who is torn from her ecosystem, stripped of her identity and freedom, and thrown into an alien world. He thus produces an alternative enslavement narrative without perpetuating stereotypes and prejudices commonly associated with enslaved Africans. "Onu Beklerken" occupies a distinctive position in Uşaklıgil's fiction as it focuses on a character who is unable to reconcile with her existence as a slave. By failing to adjust to her new surroundings, she becomes marginalized and experiences loneliness, alienation, and isolation.

The article traces how the institution of slavery legitimizes violence step by step. It draws attention to the fact that this is the violence, which is, in Slavoj Žižek's understanding, "inherent in a system: not only direct physical violence but also the more subtle forms of coercion that sustain relations of domination and exploitation, including the threat of violence" (2008, p. 9). The invisibility of "systemic" violence stems from historically and culturally conditioned presumptions, serving for a perception of normality (Žižek, 2008, p. 2). However, slavery still continues to work as a process that transforms people into slaves and subjects into objects, entailing devaluation and eventually dehumanization. Uşaklıgil's narrative explores this unsettling and horrifying "instance of deprivation and coercion" (Toledano, 2007, p. 32) through the violence inflicted upon the protagonist. The story disturbs the reader by telling the experience of slavery from the perspective of the enslaved, raising awareness and prompting the reader to interrogate the unjust nature and practices of enslavement. This article asserted that Uşaklıgil's story aimed to break the perception of normality that surrounds the slavery of his era.

The character's experience of captivity is narrated via binary oppositions throughout the story: two different worlds, one indigenous and the other alien, one identified with the past and the other with the present. They determine the character's perception of space and time and shape her experiences. In describing how enslavement affects the enslaved, Uşaklıgil's narrative turns into a dark story of bondage that records the transition of the little African girl from a state of well-being, health, and vitality to a state of illness, dissolution, and death. Symbolic death, which begins with enslavement and is described as a state of objectification, evolves into material death as a result of the physical and psychological destruction of the enslaved. The process through which the experience of enslavement obliterates the humanity of the enslaved culminates not in submission to the will of the sovereign and acceptance of enslavement but in death in this story. This article concluded that Uşaklıgil disrupts the reader's sense of familiarity with the violence and injustice associated with enslavement through vivid imagery, powerful symbolism, and

poignant lyrical language. By challenging the prevalent values and assumptions of his era concerning slavery, he transcends mere emotional provocation, appealing to social conscience and demonstrating an ethical position.

Kaynakça

- Akyüz, K. (1979). *Modern Türk Edebiyatı'nın Ana Çizgileri 1860-1923*. Ankara Üniversitesi Basımevi.
- Altıkulaç Demirdağ, R. (2012). Halit Ziya'nın Öykülerinde Yazarın Merhameti, Okuyucunun Vicdanı. *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları*, 16, 23-33.
- Ashcroft, B., et al. (1998). *Key Concepts in Post-Colonial Studies*. Routledge.
- Baka, H. (2024). Halit Ziya Uşaklıgil'in 'Dilhoş Dadı' Öyküsünde Kölelik ve Ötekilik. *MSGSÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 29, 145-159. <https://doi.org/10.56074/msgsusbd.1453598>
- Çağın, Ş. (2016). Halit Ziya Uşaklıgil'in Eserlerinde Esaret. *Yeni Türk Edebiyatı Dergisi*, 14, 25-42.
- Çetişli, İ. (2000). *Halit Ziya Uşaklıgil*. Şule Yayınları.
- Erdem, Y. H. (2004). *Osmanlı'da Köleliğin Sonu: 1800-1909*. (çev. Bahar Tırnakçı). Kitap Yayınevi.
- Güneş, M. (2020). Ayın Sûretinde Özyurdu ve Anneyi Bulmak: Halit Ziya'nın 'Onu Beklerken' Hikâyesi, Ahmet Haşim'in Şi'r-i Kamer Adlı Şiir Kitabı ve Radu Mihaileanu'nun Bir Şans Daha Filminde Ay ile Söyleşi. *Servet-i Fünun Dergisi ve Servet-i Fünun Topluluğu Edebiyatı*, 413-432.
- Enginün, İ. (2020). *Yeni Türk Edebiyatı Tanzimat'tan Cumhuriyet'e*. Dergâh Yayınları.
- Kristeva, J. (1996). Yabancı İçin Tokkata ve Füg. (çev. İskender Savaşır). *Defter*, 28, 9-36.
- Kaplan, M. (2005). *Hikâye Tahlilleri*. Dergâh Yayınları.
- Özbay, F. (2002). Evlerde El Kızları: Cariyeler, Evlatlıklar, Gelinler. Leonore Davidoff, (haz. Ayşe Durakbaşa), *Feminist Tarihyazımında Sınıf ve Cinsiyet* (s. 13-47). İletişim Yayınları.
- Parlatır, İ. (2012). *Tanzimat Edebiyatında Kölelik*. Yargı Yayınevi.
- Toledano, E. R. (2007). *As if Silent and Absent. Bonds of Enslavement in the Islamic Middle East*. Yale University Press.
- Toledano, E. R. (2000). *Osmanlı Köle Ticareti*. Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Toledano E. R. (2010). *Suskun ve Yokmuşçasına. İslâm Ortadoğusu'nda Kölelik Bağları*. (çev. Y. Hakan Erdem). İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Tyson, L. (2006). *Critical Theory Today*. Routledge.
- Uşaklıgil, H. Z. (1998). *Hikâye*. (Nur Gurani Arslan, haz.). Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık.
- Uşaklıgil, H. Z. (2005). *İzmir Hikâyeleri*. (Ferhat Aslan, haz.). Özgür Yayınları.

- Uşaklıgil, H. Z. (2010). *Sepette Bulunmuş-Hepsinden Acı*. (Dilek Soğanoğlu, haz.). Özgür Yayınları.
- Uşaklıgil, H. Z. (2011). *Onu Beklerken*. Özgür Yayınları.
- Uşaklıgil, H. Z. (2021). *Kırk yıl*. (Abdullah Uçman, haz.). Yapı Kredi Yayınları.
- Zizek, S. (2008). *Violence. Six Sideways Reflections*. Picador.

Etik Beyan/Ethical Statement: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur. / It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.

Çatışma Beyanı/Declaration of Conflict: Çalışmada kişi ya da kurumlar arası çıkar çatışmasının olmadığı beyan olunur. / It is declared that there is no conflict of interest between individuals or institutions in the study.

Araştırmacıların Katkı Oranı Beyanı/Contribution Rate Declaration of Researchers: Yazarların çalışmadaki katkı oranları eşittir. / The contribution rates of the authors to the study are equal.

Telif Hakkı&Lisans/Copyright&License: Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır. / Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0